

A JERUZSÁLEMI SZENT JÁNOS LOVAGREND ISPOTÁLYAI A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

KÖLNEI LÍVIA -VARJASSY PÉTER

A 12-16. század európai történelmének modell értékű jelensége a *Jeruzsálemi Szent János* (más néven Johannita, Ispotályos, Rodoszi vagy Máltai) *Lovagrend*. A korábbi évszázadokra visszanyúló és a jeruzsálemi ispotályhoz kapcsolódó bencés betegápoló hagyományok folytatójaként, 1100 körül alakult meg a lovagrend, és még hosszú évtizedekig tartott szervezeti formálódása, regulájának kialakulása. *II. Paszkál pápa* 1113. február 15-én az első rendfőnökhöz, *Gerardushoz* intézett *Pie postulatio voluntatis* kezdetű pápai bullájában elismerte a *Szent János Ispotályos Rendet*, ekkor még kifejezetten betegápoló testületként, és egyben a Szentszék védelme alá is helyezte. Tagjai a szerzetesi és a katonai életformát egységben élték meg. A 12. sz. második felében és a következő évszázadokban – a muszlim fenyegetettség hatására – előtérbe került a rend harcos arculata, de mellette mindig megőrizte szegénygondozó, betegápoló jellegét is.

Az elmúlt mintegy másfél évszázadban sokan foglalkoztak a johanniták magyarországi történelmével és a rendnek hazánk életében betöltött szerepével. A történészek számára nem könnyű feladat a Szent János Lovagrend magyarországi praeceptorátusainak összegyűjtése. A munkát hátráltatja a kisszámú, szórványosan fellelhető írott dokumentum, az ispotályok ritka említése, a rendházzal is rendelkező települések és az egyszerű birtokok elkülönítése, valamint az oklevelekben használatos latin kifejezéseknek a többértelműsége. A középkorban ugyanis Magyarországon általában „keresztesek”-nek, tehát „*cruciferi*”-nek hívták azokat, akik ruházatukon keresztet viseltek, és mindenki ispotályos rendnek volt a tagja, akinek a rendházához ispotály (*domus hospitalis*) tartozott. A számtalan „keresztes”-nek címezhető rendház közül így nehéz kiválasztani, hogy melyik volt a Szent János Lovagrendé. A 17. század első felében például a *Pázmány Péter*-féle, középkori szerzetes házakat összeíró lajtsom huszonegy johannita konventet sorol fel. Közülük azonban csak tizenkettő volt valaha valóban a johannitáké.

A helyes kép kialakításában jelentős szerepet játszott *Boroviczény Károly-György*, aki az *Orvostörténeti Közleményekben*¹ tisztázta a *stefaniták* szerepét, elkülönítve őket a többi keresztes rendtől, így a johannitáktól is, akikkel főként Magyarországon tévesztették össze őket.

A múlt századi jelentős orvostörténészeink általában úgy tekintettek a johanniták egyes házaira, hogy azokban feltétlenül kellett lennie működő ispotálynak. Ismereteink bővülésével

¹ Boroviczény Károly-György: *Cruciferi Sancti Regis Stephani*. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. *Comm. de Hist. Artis Med.* 133-140 (1991-1992) 7-48. ; http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=ORSZ_ORVO_OK_1991_1992_133_140&pg=0&lang=hun#pg=23&zoom=f&l=s

ez a feltevés napjainkra már lényegesen átértékelődött: a birtokok ill. johannita házak többségükben csak gazdasági tevékenységet folytattak.

Az elmúlt évszázadok történészeinek, valamint vallás- és orvostörténészeinek nagy érdeme, hogy az utókor számára hatalmas anyagot gyűjtöttek össze, sokszor ma már alig hozzáférhető levéltárakból, magánkönyvtárakból. A korábbi jeles kutatók közül kiemel-nénk *Knauz Nándor* és *Reiszig Ede* nevét. A johannita renddel foglalkozó művek nagy számát jelzi, hogy a témáról külön bibliográfia is megjelent.²

Az utóbbi évtizedekben világszerte felgyorsultak a lovagrendekkel, közöttük a johannitákkal foglalkozó kutatások. Hazánkban az elmúlt évtizedben elsősorban *Hunyadi Zsolt* írt alapvető tanulmányokat a Szent János Lovagrend magyarországi történetéről.³ Művei jelen munkánk számára is alapvető forrásként szolgáltak. Az eddigi kiterjedt kutatások ellenére azonban számos fehér folt van jelenleg is a johanniták hazai tevékenységével és szerepével kapcsolatosan. Bizhatunk ezeknek csökkenésében, hiszen a jövőben a hazai és külföldi levéltári források (pl. a Vatikáni Levéltár) további kutatása is folytatódni fog, így várhatóan előkerülnek majd további, Magyarországra vonatkozó adatok.

Könyvünkben (Varjassy Péter – Kölnei Livia: *Az ispotályos johannita lovagok. A johanniták középkori ispotályai a rend központjaiban és Magyarországon*. Máriabesnyő, Attraktor, 2012.) az általunk ismert források alapján próbáljuk meg összefoglalni a Szent János Lovagrend hazai történetét, alapvetően orvostörténeti szempontból. Össze kívántuk gyűjteni mindazokat az adatokat, amelyek johannita ispotályok meglétére és működésére utaltak. Egyes esetekben egyértelműen el lehetett dönteni, valóban volt-e az adott településen johannita ispotály, máskor egyértelműen kizárhattuk ennek a lehetőségét. Számos alkalommal azonban – a rendelkezésünkre álló hiányos források miatt – nem lehetett egyértelmű választ adni.

Adataink szerint a Szent János Lovagrend bizonyosan fenntartott ispotályt Székesfehérvárott, Esztergomban (itt kettőt is!), Sopronban és Boiscében. Valószínűsítjük, hogy volt hospitale-juk Győrött, Ljubán és Vránában. Dokumentumok híján valószínűtlen ispotályuk megléte Biharszentjánoson, Szegeden, Pesten és a Margitszigeten, Alhévizen, Csatáron és Radnán. Bizonyosan kizárható johannita ispotály megléte Pécsen, Felhévizen és Tordán is.

A fent említett településekre vonatkozó részletes adatainkat *Az ispotályos johannita lovagok* című könyvünkben ismertetjük, itt ennek egy részét – a biztos vagy valószínűsíthető ispotályokra vonatkozókat – olvashatják az érdeklődők.

Bizonyosnak tűnik, hogy az első johannita ispotályok Magyarországon is a Szentföldre vezető zarándokútvonalak mentén alakultak ki a rend eredeti céljának megfelelően: védelmet és gondoskodást biztosítottak a zarándokoknak és a rászorultaknak. Az ehhez szükséges anyagi háttérrel a rendnek folyamatosan elő kellett teremteni, emellett hazánkban is törekedniük kellett a *responsio* elküldésére a rend központjába. Az egyes házak fő feladata a gazdálkodás volt, és a hiányos forrásanyag miatt csak feltételezhető,

² Thierry Heribert: *A Jeruzsálemi Szent János (Máltai) Lovagrend magyar bibliográfiája*. Budapest, 1941, szerző kiadása.

³ Hunyadi, Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150-1387*. Bp., METEM - CEU University, 2010.

hogy házaik mellett rendszerint ispotályt emeltek a betegek, öregek részére.⁴ Csak néhány esetben tudjuk bizonyítani, hogy valóban működtettek ispotályt is.⁵ Hangsúlyoznunk kell, hogy egy kiterjedt magyarországi, karitatív jellegű ispotály-hálózat kiépítése nem is volt, nem is lehetett a feladatuk.

Nem tudjuk pontosan, hogy a magyarországi johannita ispotályok vagy szegényházak mekkorák voltak, hány fő látta el ott a rászorultakat, hogyan és mivel gyógyítottak. Tartozott-e minden esetben fürdő hozzájuk? Kiket vettek fel az ispotályba?

Csak általánosságban tudunk ezekre válaszolni. Eközben jelentős a terminológiai zavar a szegény, a beteg és a beteg szegény fogalma között; továbbá a zárandok és az egyéb célú utazók meghatározása, valamint a jótékonyosság és a vendégszeretet terminusai között. Ez a fogalmi bizonytalanság igen gyakran látható az ápolást és gondozást nyújtó ispotályok, a különböző fajtájú menedékházak–menhelyek és az *infirmaria fratrum*ok (amelyek a rendi testvérek számára voltak elkülönítve) megnevezésében is.

Mivel a középkori johannita ispotályainkról igen kevés forrás áll rendelkezésünkre, ezért csak a rend szentföldi és európai tevékenysége, valamint más magyarországi ispotályok alapján próbálhatjuk meg felvázolni jellemzőiket. Hazai középkori ispotályaink nagysága általában nem haladta meg a 10-12 ágyat, főként vizek mellé települtek, néhány esetben konkrét adatunk is van fürdő meglétéről – ezek jellemezhetnék a magyarországi johannita ispotályokat is. Az európai zárandokutak mentén épült *hospitale*-k egyszerű szálláshelyek lehettek. Lehetőségeik szerint azonban bizonyára gondozták a zárandokokat és a környék rászorulóit is, nemcsak a rend tagjait. A johannita ispotályok gyógyító-ápoló színvonala talán magasabb volt a többi korabeli kolostori infirmáriumnál, mivel a rend tagjai kiképzésük során bizonyos fokú orvosi-ápolói oktatásban is részesültek.

1. Székesfehérvár, Szent István-templom, rendház és ispotály (1165/66 – 1543)

Az első rendház és első ispotály Székesfehérváron, az egyik legjelentősebb magyar városban, a Nyugat-Európából a Szentföldre tartó zárandokok egyik fő útvonala mentén létesült. Közel négyszáz éven át működött a johannita lovagok fennhatósága alatt.

Martyrius (régiesen Martély) esztergomi érsek (1150–1158) kezdte el a *Szent István* király tiszteletére nevezett johannita rendház építését Székesfehérvárott. A város mocsaras környékén egy terjedelmes sziget tűnt a legalkalmasabbnak erre a célra. (A rendház a később Rácvárosnak nevezett külvárosban, a Palota felé vivő úton, a Janicsár-kút nevű víztől keletre, egy szigeten állott. Ezt a szigetet a 17. században is Papszigetnek nevezték.)⁶

Az érsek itt vetette meg a templom, rendház és az ispotály alapjait 1156-57-ben. Amikor Martyrius meghalt (1158), a falak még csak félig készültek el. *Géza* király mielőtt nagyobb adománnyal biztosíthatta volna a rendház jövőjét, 1162. május 31-én elhunyt. Ekkorra az ispotályosok

⁴ Török József: *Katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig)*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000.. Benne: A szerzetesség további gyarapodása és a „magas” kultúra közvetítésében játszott szerepe, (<http://www.tankonyvtar.hu/katolikus-vallas/katolikus-egyhaz-080904-9>)

⁵ Hunyadi Zsolt: *Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam...* A johanniták Magyarországon a 14. század végéig. *Aetas* (2002) 4. 52-76.

⁶ Reiszig Ede: *A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. Történelmi Tár* Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1911. 393.

Szent István királyról nevezett temploma már készen állt. Utolsó kívánsága szerint oda temették el.

Férje halálát követően *Eufrozina* özvegy királyné építtette fel a rendházat az ispotállal együtt, s annak jövőjét bőkezű birtokadományokkal biztosította. A királyné egész életében jötevője maradt a lovagoknak. A Szent János Lovagrend iránti szeretete jeléül, a kor szokásainak megfelelően, jeruzsálemi halálos ágyán a rend ruháját is magára öltötte, később így temették férje mellé.⁷ *III. Béla* király 1193. évi megerősítő levelében 56, a rendházhoz tartozó birtokot sorol fel.⁸ Ezek a birtokok kevés kivétellel a rend kezén maradtak a 15. század végéig. Ekkor sokat eladogattak, sok pedig a vránai perjelség birtokába vagy egyes főurakhoz került át.

Az ispotály 1165 táján készült el, 1166-ban már bizonyosan működött. Ezt bizonyítja az a fennmaradt oklevél, amelyben az ispotály szent szegényeiről esik szó.⁹

Ispotály alatt – mai fogalmaink szerint – kórház és menedékház együttesen kell értenünk. Székesfehérvárott is ápoltak betegeket, gondozták az öregeket, koldusokat, befogadták és ellátták az utasokat. Az utasok, a „vendégek” valamennyit fizettek ellátásukért az ispotálynak. Ez mutatja, hogy ott a módosabbak is megszállhattak.

A székesfehérvári johannita ház sorsa szorosan összefüggött az Ispotályos Rend általános sorsával hazánkban. *V. István* 1272. április 5-én meglátogatta az ispotályosok templomát, amelyben *Eufrozina* királyné hamvai pihentek. Ekkor *Pontius*, a magyar-szlavón tartományfőnök, felhívta a király figyelmét szegénységükre. *V. István* megszánta s mindennemű adózástól felmentette őket. Sajnos a rendház anyagi gondjai a későbbiekben sem oldódtak meg. A bérlők sem fizettek, jobbágyaik sem tudták a birtokot kellően megművelni, ugyanis a 15. században számos alkalommal kellett pereskedniük, mivel birtokaik egy részét néhány főúr időlegesen elfoglalta, fegyveresen háborgatta.¹⁰

Vránai anyaházuk is egyre többször követelt pénzt tőlük, így könnyen megérthetjük, hogy a fehérvári ispotály a 15. század folyamán eladósodott.¹¹

Hunyadi Mátyás uralkodása alatt a Szent János Lovagrend helyzete rendeződött. A rendház ekkor, a 15-16. században volt a „legmagyarabb”. Elöljárói közt *László*, *Szabás István*, *Szabadi Miklós*, *Fehérvári Péter*, *Bikádi Pál*, *Dalmadi(y) Sebestyén* neve fordul elő.¹²

A rendházban példás munka és élet folyhatott. *Tamás* mester, az esztergomi Szent Erzsébet ispotály főnöke úgy szerette a fehérvári házat, hogy Czirákon levő birtokát 1534-ben ennek az ispotálynak adományozta, ahol valamikor oly szép napokat töltött.^{13 14}

⁷ Mártonffy Ernő: *A székesfehérvári ispotály története*. Bölcsészdoktori értekezés, Dárda, Arady Lajos könyvnyomdájában, 1918. 4-6, 7-8, 24, 26-27, 29-30, 32, 33.

⁸ Reiszig Ede: *A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. Történelmi Tár.*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1911. 393.

⁹ Hazai Okmánytár VII. 1. Hivatkozik rá: Mártonffy Ernő: *A székesfehérvári ispotály története*. Bölcsészdoktori értekezés. Dárda, Arady Lajos könyvnyomdájában, 1918. 4-8.

¹⁰ Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre...*, I. kötet. Az esztergomi egyház-tartomány, Pest, Eggenberger, 1870. 237-241.

¹¹ Knauz: *Mon. Eccl. Strigon II.* 218. Hivatkozik rá: Mártonffy Ernő: *i.m.*, 29-30.

¹² Történelmi Tár VI. 23. 19 71. 239. Hivatkozik rá: Mártonffy Ernő: *i.m.* 32.

¹³ Podhradczky József: *Okmányos közlések ~től. Magyar Történelmi Tár.*, VI, 1859, Pest, Eggenberger, 239-241. Idézi még: Mártonffy Ernő: *i.m.* 32.

¹⁴ Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. III. kötet, Bp., MOKT, 1931. 157.

A törökök 1543. szeptember 2-án a külváros felől elfoglalták Székesfehérvárt, s ezzel az ispotály élete is véget ért.¹⁵ Utolsó főnöke *Dalmady Sebestyén* volt, aki Székesfehérvár török kézre jutásával hagyta el a rendházat. Ezután a rend magyarországi központja, a johanniták fehérvári praeceptorátusa pusztulásnak indult. Reisziget idézve:

„A lovagok templomáról a török defterek is megemlékeznek, mely a XVI. században dűlőfélben volt. Földesúri jogaikat Tolna vármegyében fekvő birtokaikon 1543-ig megtartották. (Dicalis Conscr.) Amint azonban a rend elhagyta Székesfehérvárt, megkezdődött a lovagok birtokainak fosztogatása, mely miatt I. Ferdinánd király 1552-ben a városi tanácsot keményen megdorgálta. (Fejér várm. tört. II. 666.)”¹⁶

Felhasznált források:

- Hunyadi Zsolt: *Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam...* A johanniták Magyarországon a 14. század végéig. *Aetas* (2002) 4. 52-76.
- Majorossy, Judit and Szende, Katalin: *Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary*, In: *Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit*. In: *Hospitals and institutional care in medieval and early modern Europe*, herausg.: Martin Scheutz et al., Wien, R. Oldenburg Verlag, 2008. 409-454.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. III. kötet, Bp., MOKT, 1931. 157.
- Mártonffy Ernő: *A székesfehérvári ispotály története*. Bölcsészdoktori értekezés, Dárda, Arady Lajos könyvnyomdájában 1918. 4-6, 7-8, 24, 26-27, 29-30, 32, 33.
- Podhradczy József: Okmányos közlések ~től. *Magyar Történelmi Tár*. VI, Pest, Eggenberger, 1859. 239-241.
- Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. *Történelmi Tár*. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1911. 378, 379, 383, 385, 387, 388, 389, 390, 390-391, 391-392, 393, 397.
- Rupp Jakob: *Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre...*, I. kötet. Az esztergomi egyház-tartomány, Pest, Eggenberger, 1870. 237-241.
- Török József: *Katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig)*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000. Benne: A szerzetesség további gyarapodása és a „magas” kultúra közvetítésében játszott szerepe, (<http://www.tankonyvtar.hu/katolikus-vallas/katolikus-egyhaz-080904-9>)

2. Esztergom

Esztergom az Árpád-korban nemcsak az ország egyik legjelentősebb városa, hanem a magyar katolikus egyház központja, ill. egy időben királyi székhely is volt. Esztergomban volt a Nyugat-Európából a Szentföldre vezető zarándokút vonal egyik fontos állomása is. Ennek megfelelően a városnak számos átutazó és zarándok ellátását kellett biztosítania. Ezért több, karitatív tevékenységgel és szegénygondozással foglalkozó egy-

¹⁵ Kovachich: *Scriptores minores*. I. 75-77. Hivatkozik rá: Mártonffy Ernő: *i.m.*, 33.

¹⁶ Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. In: *Történelmi Tár*. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1911. 393.

házi rend és lovagrend képviseltette magát a városban – közöttük a Johannita Rend is.¹⁷

A nagyszámú utazó igényeit figyelembe véve, ill. a családiasabb vendégfogadás érdekében IV. Incze pápa 1252-ben megengedte a magyar johannita házfőnököknek, hogy a lovagok a hozzájuk nagy számban érkező vendégekkel kötetlenebbül tölthessék idejüket, így étkezés alatt nem szükséges *silentiumot* (csendet) tartaniuk, beszélgethetnek asztalszomszédjaikkal.¹⁸ Az elmúlt két évszázad történészei, egyháztörténészei, régészei számára egyértelmű volt, hogy a Johannita Rend esztergomi házaiban a vendégek számára étkeztetésük mellett szállást, valamiféle ellátást is kellett biztosítaniuk. A fennmaradt források gyógyító tevékenységről nem beszéltek, de az elszállásoltak élvezhették a rendi *hospitale* gondoskodását.¹⁹

A legutóbbi években – mint már említettük – Hunyadi Zsolt foglalta össze a johanniták magyarországi történetét. Műveiben nem látja bizonyítottnak, hogy a johanniták Esztergomban egyáltalán működtek-e ispotályt.²⁰ Ugyanakkor említi azt az okleveles adatot is, ami – véleményünk szerint – alátámasztja hospitale meglétét. Az oklevél 1233-ban, Esztergomban íródott, a johanniták Szent Kereszt házában. Ebben tanúként említik a ház ispotályosát, *Adrianus hospitaliarust*: „*Actum in domo Hospitalis Sancte Crucis, presentibus... et domino Adriano hospitalario eiusdem loci*”.²¹

Saját, az alábbiakban ismertetett adataink szerint a Szent János Lovagrend Esztergom városában, ill. a suburbiumban egyidejűleg két ispotálllyal (*hospitale*) is rendelkezett. Hazánkban egyedülálló, hogy egy fenntartó intézmény egy időben és egy helyen két ispotályt is működtessen.

Úgy gondoljuk, a johanniták esztergomi ispotályának kérdésével kapcsolatos kételyek feloldását segítheti majd az Országos Levéltárban őrzött, az évszázadok pusztításai ellenére

¹⁷ Mayer, Claudius Franz: Das Zeitalter der Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn. *Kyklos. Jahrb. Inst. Gesch. Med.* 3., Leipzig, Thieme, 1930. 362-363. Cit.: Knauz, i. m., I, Nr. 11. — Es waren, zwei Hospize in Esztergom, das eine vom hl. Stephan, das andere vom hl. Kreuz benannt. Vgl. *ibid.*, I, 14; II, 65, 137. („Et domum eciam hospitalem, in qua peregrini et alii transeuntes propter deum subsidia recipere karitatis et cum fratribus ipsius ecclesie, qui domum vestram construere, copiosam terram ad construendas domos et ad preparandas officinas necessarias Strigonii [Esztergom] contulisset.”)

¹⁸ Ratzinger György cit.: Katona i. h. VI, 164. In: *Az egyházi szegényápolás története*. Ford.: A budapesti növendékpapság magyar egyháziroldalmi iskolája. 2. kötet. Bp., Buschmann F. Könyvnyomdája, 1887. In: *Adatok az egyházi szegényápolás történetéhez Magyarországon (1000-1526)*, (Szerzői a budapesti növendékpapság), 244. („Quum in domibus vestris propter multitudinem hospitum confluentium ad easdem, si eos vultis honesta familiaritate tractare, silentium, praesertim in mensa omnimode servari non possit.”)

¹⁹ A későbbiekben citált Reiszig, ill. Horváth (1979) mellett még lényeges, megemlíthető források: Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre...*, I. kötet. Az esztergami egyház-tartomány, Pest, Eggenberger, 1870. 18-24, 239., Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. II. kötet, Bp., Szent István Társulat, 1890. 297-308, 333., Szállási Árpád: *Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története*. Komárom, Komárom Megyei Nyomda Vállalat, 1987. 9-19., Horváth István, in: Altmann Julianna - Biczó Piroška - Buzás Gergely - Horváth István - Kovács Annamária - Siklósi Gyula - Végh András: *Medium Regni. Középkori magyar királyi székhelyek (Esztergom, Székesfehérvár, Óbuda, Visegrád, Buda)*. Bp., Nap Kiadó, 2004. II. kiadás, 32-35.

²⁰ Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengeller József (szerk.): *Magyarország és a kereszties háborúk – Lovagrendek és emlékeik*, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor kiadó, 2006. 199-200., ill. Hunyadi, Zsolt: *The Hospitaller in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150-1387*. Bp., METEM-CEO University, 2010., 22, 118-120.

²¹ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár (Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus)*. VI. kötet, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2002. 538: 431.

fennmaradt Székesfehérvári Keresztes Konvent okleveleinek, ill. más levéltárak (pl. a Vatikáni Levéltár) anyagának további tanulmányozása.

A johannitákon kívül a stefaniták Abonyban, a Szent Lázár Rend pedig a városon kívül fekvő Szent Lázáron működtetett ispotályt. Egy ötödik esztergomi ispotály meglétére is van adatunk, *Kubinyi András – Bónis Györgyre* hivatkozva – említi a Szentlélek ispotályt a 15-16. század fordulójáról.²²

2.1. A Szent Keresztről nevezett rendház és ispotály Esztergomban (1230 körül – 1595)

A Szent Keresztről nevezett konvent elő említését 1230-ból ismerjük, amikor *frater Johannes* volt a „*Cruciferorum Sancte Crucis de Strigonio*” magistere. A 13-14. században okleveleink számos alkalommal említik keresztesek esztergomi ispotályát: *domus Hospitalis sancte Crucis de Strigonio* néven. Az ispotályt minden oklevél „*de Strigonio*” említi, ezért valószínű, hogy az a királyi város területén belül állt.²³

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék Esztergom királyi város plébániái közé sorolta a Szent Kereszt-templomot, s annak plébánosa a *Nicolaus* nevet viselte. Az oklevél azt is tartalmazta, hogy a plébános félévi jövedelme nem haladta meg a négy márkát.

1371-ben egy birtokszerzésre vonatkozó, Körmöcbánya város levéltárában található oklevél említi *Bandonus de Luca* nevét. Ő volt a praeceptor a „*Domus Hospitalis Sctae Crucis de Strigonio*”-nak, s ebben a minőségében adta el *Andreas physicus*-nak (vagyis egy András nevű orvosnak) a rend (*ordo Scti Joannis Hyerosolomitani de Strigonio*) sziráki birtokát (*possessio Syragh*)²⁴. A birtok eladása a rend anyagi nehézségére utalhat.

A Szent Kereszt-templom és ispotály helyét a régészeti kutatásoknak sikerült tisztázni. A Kossuth Lajos utca 58–66, Magyar utca 2. számú házak telkein került elő egy nagy, összefüggő rommaradvány.

Lehetséges, hogy a johannita lovagok 1230–1534 között sokszor előforduló, Szent Keresztről nevezett ispotálya és konventje (*domus Hospitalis sancte Crucis de Strigonio*) a Szent Kereszt-plébániatemplom mellett állt (talán ez a rendház temploma volt?). A fent említett romterület ugyanis egy egyedülálló templomnál nagyobb objektumra enged következtetni.

Ez a johannita épületegyüttes valószínűleg Esztergom felszabadulása (1683) után a rácok emeltek legy részben fából épített templomot. Ez az 1706. évi kuruc ostrom idején leégett. Ennek helyére építették 1708-tól a ma is álló kőtemplomot (ma Szent Mihály és Szent Gábor főangyalok görög katolikus temploma, Kossuth u. 60.). A templom építéséhez valószínűleg felhasználták a még fennmaradó romokat, amelyek *Bél Mátyás* leírása szerint 1730 táján még látszottak.²⁵

Adataink szerint a johanniták Szent Kereszt házának vezetői az alábbiak voltak:

Durandus (1274-ben), *Wýtkó* (1294-ben), *Henrik* (1313-ban), *Donatus* (1324-ban),²⁶

²² Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., Effen Kiadó és Nyomda, Budapest, 1999. 264.

²³ Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: *Magyarország régészeti topográfiája* 5. Bp., Akadémiai Kiadó, 1979. 13–138.

²⁴ Magyary-Kossa Gyula: *i.m.* III. kötet, Bp., MOKT, 1931, 91.

²⁵ Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: *i.m.* 149–151.

²⁶ Magyary-Kossa Gyula: *i.-m.* III. kötet, Bp., MOKT, 1931. 91.

1371-ben *Bandonus de Luca (ordinis Scti Joannis Hyerosolomitani de Strigonio, perceptor Domus Hospitalis Sctae Crucis de Strigonio)*²⁷, 1534-ben pedig Tamás a „*domus Hospitalis s. Crucis de Strigonio*” magisztere.²⁸

2.2. Az esztergom–hévízi Szent Erzsébet rendház, fürdő és ispotály (1238 – 1543)

A johanniták másik esztergomi rendháza és ispotálya a középkori Hévíz (Aquae Calidae; Taplycha; Tapulcha; Toplich; Hév wyz) területén volt. A mai Bajcsy-Zsilinszky út 14–18. számú telkeken meleg vizű tó terült el, amelyet a Szent Tamás-hegyből fakadó meleg források tápláltak. Ezek környékén alakult ki a középkori Hévíz (Tapolca) település.

A település eredetileg királyi birtok volt, amelyet 1201-ben Imre király a rajta levő telkekkel, mansiókkal (jobbágytelkekkel), épületekkel és lakóival együtt az esztergomi káptalannak adományozott.

Hévíz forrásainál III. Béla király felesége, Anna királyné közfürdőt (*balnea communia*) létesített. Ezt a fürdőt a hozzá tartozó földdel együtt IV. Béla király 1238-ban a keresztesek esztergomi házának adományozta. Az oklevélben az adományozott egyértelműen az Ispotályos Rend, a Jeruzsálemi Szent János Lovagrend esztergomi háza. Ezt azért lényeges kihangsúlyozni, mert számos kitűnő történeti és orvostörténeti munka ezt az adományt a stefánitákhoz, a szentkirályi keresztesekhez köti. Az oklevél, ill. későbbi átírásának idevágó szövege magyar fordításban így hangzik:

„... a jeruzsálemi Ispotályos Rend házának... bizonyos esztergomi közfürdőket, amelyeket egykor Nagyanyánk, a jó emlékezetű Anna úrnő alapított, az elődeink által erre vonatkozóan ugyanennek a háznak adott szabályozás és szabadságlevél szerint...”²⁹ A „*Monumenta ecclesiae Strigoniensis*” is johannitákat (*Domui hospitalis Jerosolymitani*) említi.³⁰

Erre a meleg vizes fürdőre vonatkozhat *Jiczcháh ben Moseh* bécsi rabbi 1250–1260 táján írt levele, amelyben az osztrigosi melegvizes fürdőhelyet említi.

Feltételezhető, hogy a keresztesek már a 13. században kórházat építettek a fürdő mellé. A hőforráshoz kiépített közfürdő nemcsak biztos bevételi forrást jelenthetett, hanem a gyógyvíz lehetővé tette a balneoterápiát, a betegek gyógyítását. A középkorban megszokott dolog volt ispotályt építeni hévvizek mellé. Ebből a korból, a 13-14. századból az esztergomi Szent Erzsébet-egyház ispotályára vonatkozó okleveles adatokkal még nem rendelkezünk.

²⁷ Reisz Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. *Történelmi Tár*. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1911. 385.

²⁸ Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: *i.m.* 138.

²⁹ Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomus IV. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, 106.: (A. Ch. 1238. Idem Bela bona Cruciferorum de Alba specificat ac confirmat. ... Domui itaque Hospitalis ierosolymitani... Item confirmauimus eidem domui quaedam balnea communia in Strigonio, quae fecit fieri Auia nostra, bonae memoriae Domina Anna, secundum normam et libertatem a praedecessoribus nostris eidem domui super hoc concessam. ... E Diplomatario Crucifer. Tom. II. 12.)

³⁰ Knauz, Ferdinandus: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Tomus primus, Strigonii, Aegidius Horák, 1874, 326. „Bela IV. Rex Domui hospitalis Jerosolymitani de consilio et consensu Roberti Archiepiscopi Strigon. ac aliorum redditus ac terras quasdam, in specie autem „quaedam balnea communia in Strigonio, quae fecit fieri Avia nostra Domina Anna, secundum normam et libertatem a praedecessoribus nostris eidem domui super hoc concessam”, confert. Datum quarto Kalendarum Febr. (1238. 20. Jan.) Fejér Cod. dipl. IV. I. 106. 109 et iterum IX. V. 153. e transmuto Ludovici Magni Regis a 1377., sed hic errore Belae III. adtribuit.”

1380-ban *Garázda Miklós* prépost a hévvíz mellett fekvő telkét, a rajta levő házakkal együtt az ugyanott épült Szent Erzsébet-kápolnára (az esztergomi káptalanra) hagyományozta. A káptalantól *Tótsolymosi Apród János* küllői főesperes és érseki helytartó szerzi meg. 1397-ben, az ő halála után kerülhetett háza és a kápolna is a keresztesek birtokába, amelyek a már meglévő johannita fűrdőt gyarapították.

1404-es keltezésű az a levéltári adat, amely megerősíti az ispotály létét. Ekkor elhalasztottak egy pert, amelyet az *Insula leporum*-i apácák Cholnok birtokuk határának tisztázása végett indítottak „az esztergomi gyülekezet káptalanja és a szintén esztergomi Boldog Erzsébet ispotály magisztere, valamint a szintén Esztergom közelében alapított Szent Lázár keresztes gyülekezet választott presbitere, *Mihály* ellen”.³¹ Az oklevelekben szereplő *magister* megnevezés szokásosan az ispotály vezetőjét, mesterét illette meg.

A ház későbbi vezetői: 1453-ban *Gál praeceptor*, 1473-ban és 1478-ban *Ambrus*, 1487-ben *György*, 1512-ben *Szabadi Miklós*, 1534-ben *Tamás* voltak.^{32 33}

1534. március 16-án *Tamás* mester, aki keresztesként és a Szent Erzsébet ispotály rektoraként szerepel az okiratban, az esztergomi Szent Erzsébetről nevezett rendházat és cziráki birtokát a székesfehérvári ispotályos lovagoknak adományozta. Titulusa bizonyítja, hogy az ispotály még 1534-ben is létezett.³⁴

A johanniták esztergomi-hévízi rendháza, az ispotály és a templom akkor pusztulhatott el, amikor Esztergomot a törökök elfoglalták 1543. augusztus 10-én. Az épületek romjai – a Szent Tamás-hegy oldalában – még hosszú ideig láthatóak voltak, a korabeli metszetek is feltüntették őket.³⁵

Felhasznált források:

- Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus IV. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. 106.: (A. Ch. 1238. Idem Bela bona Cruciferorum de Alba specificat ac confirmat. ... Domui itaque Hospitalis ierosolymitani... Item confirmauimus eidem domui quaedam balnea communia in Strigonio, quae fecit fieri Auia nostra, bonae memoriae Domina Anna, secundum normam et libertatem a praedecessoribus nostris eidem domui super hoc concessam. ... E Diplomatario Crucifer. Tom. II. p. 12.)

- Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: *Magyarország régészeti topográfiája* 5. Bp., Akadémiai Kiadó, 1979. 137-138, 149-151, 158-161.

- Knauz, Ferdinandus: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Tomus primus, Strigonii, Aegidius Horák, 1874. 326.

³¹ *Zsigmondkori Oklevéltár* II/1. kötet (1400–1406), szerk. Mályusz Elemér, Bp., Akadémiai Kiadó, 1956. 3491. (414.o.): „...contra capitulum ecclesie Strigoniensis ac magistrum domus hospitalis ecclesie beate Elizabeth de eadem Strigonio, necnon Michaelum presbiterum electum cruciferatum ecclesie sancti Lazari prope eundem Strigonium fundate...”

³² Magyary-Kossa Gyula: *i.m.*, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931. 91.

³³ Reiszig Ede: *i.m.* 385.

³⁴ Podhradzky József: Okmányos közlések ~tól. *Magyar Történelmi Tár* VI, Pest, Eggenberger, 1859. 239-240, 241. 6. „...Magister Thomas Crucifer et Rector Domus Hospitalis Diuae Elizabeth Viduae in Civitate nostra Strigoniensi fundate...”

³⁵ Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: *i.m.* 158-161.

- Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., Effo Kiadó és Nyomda, 1999. 264.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. III. kötet, Bp., MOKT,
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. III. kötet, Bp., MOKT, 1931. 91.
- Mayer, Claudius Franz: Das Zeitalter der Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn, In: *Kyklos. Jahrb. Inst. Gesch. Med.*, 3., Leipzig, Thieme, 1930. 362-363. Cit.: Knauz, op. cit., I, Nr. 11. — Es waren, zwei Hospize in Esztergom, das eine vom hl. Stephan, das andere vom hl. Kreuz benannt. Vgl. ibid., I, 14; II, 65, 137. („Et domum eciam hospitalem, in qua peregrini et alii transeuntes propter deum subsidia reciperent karitatis et cum fratribus ipsius ecclesie, qui domum vestram construerant, copiosam terram ad construendas domos et ad preparandas officinas necessarias Strigonii [Esztergom] contulisset.”)
- Ratzinger György cit.: Katona i. h. VI, 164. In: *Az egyházi szegényápolás története*. Ford.: A budapesti növendékpapság magyar egyháziroldalmi iskolája. 2. kötet. Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1887. In: *Adatok az egyházi szegényápolás történetéhez Magyarországon (1000-1526.*, (Szerzői a budapesti növendékpapság), 244. („Quum in domibus vestris propter multitudinem hospitum confluentium ad easdem, si eos vultis honesta familiaritate tractare, silentium, praesertim in mensa omnimode servari non possit.”)
- Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. *Történelmi Társulat* Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1911. 385.
- *Zsigmondkori Oklevéltár*. II/1. kötet (1400-1406), szerk.: Mályusz Elemér, Bp., Akadémiai Kiadó, 1956. 414.

3. Sopron, Árpád-házi Szent Erzsébet ispotály (1250 körül – 1346/1349)

II. Endre király 1217- ben – még szentföldi hadjárata során – a johannitáknak adományozta a soproni Babóti-kapuban (a mai Bécsi-kapuban) szedett királyi vám jövedelmét:

„... a fent említett Jeruzsálemi Szent János Ispotályosok szent házának (adományozzuk)... a soproni kapunak – amit Bobech-nek neveznek – adóját... vele annak összes jogát, tulajdonjogát, valamint teljeskörű bíraskodását, örökös hivatalát és birtokolását, valamint némely földünket...”³⁶

Ezt a vámot abban az időben „királykettei”-nek hívták, mert a beszedett vám kétharmada a királyé, a harmadik rész pedig a Sopron vármegyei ispáné volt. A Szent János Lovagrend azonban csak később, 1247-ben telepedett le a városban. Ekkor állapodott meg a renddel IV. Béla király. A megállapodásban a János Lovagrend praeceptora, *Rembaldus* kötelezettséget vállalt arra, hogy a nekik adományozott birtokok fejében Magyarország nyugati határszélét (Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és Németújvár várakat) megvédi ötven fegyveres lovaggal.

A János-lovagok soproni letelepedése nem ment simán, mert a Bécsi út menti építkezéseikkel ellentétbe kerültek a soproni polgárokkal. Az egyességet végül *Csák ispán* 1250-ben

³⁶ Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus tertius. Vol. I., Buda, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, 238-240.: (... praedictae sanctae domui Hospitalis S. Ioannis de Ierusalem ... ad omne ius et proprietatem, et ad omnem iurisdictionem, et honorem et possessionem perpetuam, praedictae domus, tributum portae de S u p r a n, quod nominatur Bobech, et quamdam terram nostram...)

foglalta írásba. Az oklevelet IV. Béla király, Rembaldus tartományi mester kérésére, még abban az évben maga is megerősítette, vállalva eltartásukat. A megállapodást 1250. július 19-én IV. Ince pápa is megerősítette. Az 1247. évi megállapodásban azért szerepeltek csak „testvérek”, mivel a johanniták a szentföldi harcokban – utoljára 1244-ben, Gáza mellett – súlyos veszteségeket szenvedtek, sok lovag és fráter kapott halálos sebet. Sopronban pedig, a felállítandó ispotályban betegek és öregek ápolását kellett ellátniuk, és ez a laikus testvérek feladata volt.^{37 38}

A johanniták egy lakótoronyban és még két házban telepedtek le, az egyik házat ispotály-nak rendezték be. Később kezdődhetett csak meg a váron kívül a johannita rendház és a hozzá tartozó Keresztelő Szent János-kápolna avagy templom (a Bécsi út 8. házzal szemközt), valamint a mai Ikvahídon az ispotály építése.³⁹

Az ispotály és a temploma a mai Ikvahíd és Balfi utca saroktelkén állt, néhány száz méternyi távolságban a johanniták lovagházától. A Szent János-kápolna a 13. század második felében épülhetett. A templommal egy időben bizonyára a rendház is elkészült, az Ikvahídon pedig felépülhetett az ispotály is. Az ispotály létesítésének évéről nincs tudomásunk, azonban 1286 körül már említés történik működéséről.⁴⁰

A rendre egyre több feladat hárult a 13. század folyamán (várvédelem, betegápolás, hiteleshelyi működés és a kétharmad rész vám beszedése). Az ispotályban – a keresztény vallás szellemében – természetesen nemcsak a test, hanem a halhatatlan lélek üdvözülésére is nagy figyelmet kellett szentelniük. Az ispotály belső területén templomot emeltek, amelyet Árpád-házi Szent Erzsébet pártfogása alá helyeztek. A Szent Erzsébet-ispotály exempt (vagyis a püspöki joghatóság alól kivett és közvetlenül a Szentszék alá tartozó) intézményeként saját pappal rendelkezett.⁴¹ Ahogyan az ispotály keletkezését nem tudjuk pontosan megállapítani, úgy e templom építési ideje is bizonytalan, valószínűleg egyidős az ispotállal. Johannita keresztesek alapíthatták a Kovácsok utcájában levő ún. „középső” fürdőházat is, amelyik már akkor is az ispotályé volt.⁴²

Mindezek a feladatok a rendtagok számának növelését tették szükségessé.

A hiteleshely első oklevele 1274. június 23-án kelt, a rendház vezetője ekkor „*frater Rudewanus commendator Domus Hospitalis sancti Iohannis in Supprunio*” volt. Ez azt bizonyítja, hogy a soproni rendház egy-egy lovag vezetése alatt álló, önálló ún. komenda volt, alárendelve a székesfehérvári johannita perjelségnek, ez pedig a johannita tartományi magisternek. Az egyes lovagok váltogatva viselték a commendator, ill. a praeceptor tisztségét. *Rudeanus* 1264-ben még egyszerű keresztes (*crucifer*) Székesfehérvárott, 1274-ben commendator és 1278-ban praeceptor Sopronban, *Detre* 1276-ban Sopronban csak keresztes

³⁷ Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám 1217–1564. *Soproni Szemle* (1991) 2. 97–121., <http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1991-XLV-2.pdf>

³⁸ Házi Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete* (Győregyházmegye multjából, IV. szám, 1. rész), Sopron, Székely és Társa Nyomdája, 1939. 132–134.

³⁹ A dongaboltozatos hídra épültek rá az épületek, utcát alkotva. Az Ikvahíd régi neve Ispotály-híd volt, mert itt állt a 2. sz. ház helyén a johanniták ispotálya. Mollay Károly: *i.m.*

⁴⁰ Egerváryné dr., Fangler Katalin: *Gondoskodás Sopron öreg és szegény lakosairól (XIII. század – XX. század kezdete)*, Tudományos Szakmai Konferencia Sopron, 1995., w3.sopron.hu/intranet/idosok/idoskor23.htm

⁴¹ Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében. *Soproni Szemle* (2003) 3. 218–233.

⁴² Házi Jenő: *i.m.* 132–134, 150–171.

testvér, 1277-ben praeceptor, 1289-ben commendator, Rudeanus nyilván 1275-1277-ben is commendator. Forrásainkban még 1325–1326-ban találkozunk *Lőrinc* commendatorral, előtte és utána csak praeceptorokkal.⁴³

A johannita rendház a 14. század derekára hanyatlani kezdett. Ennek következménye volt, hogy 1346-ban *Giovanni* tartományi alperjel városi gondozásba adta a soproni vámot és az ispotályt, azzal a feltétellel, hogy a rendnek járó két rész tiszta vámjövdelem felét a rendház és a kápolna karbantartására, a másik felét pedig az ispotályra fordítsák. Ettől az időtől fogva a soproni ispotály a városi hatóságok felügyelete alatt állt, a város vezetése által kinevezett ispotálmester irányította.⁴⁴

A soproni rendháznak *Mollay Károly* szerint 1335-ben és 1337-ben sem volt már házfőnöke. A soproni johanniták 1347. május 6-án még készítettek oklevelet. Sopron városa pedig 1349. október 21-én erősített meg vámjogát, s a vámnak a fent említett 1346. évi oklevélben említett tartozékai: a rendház, a Szt. János-kápolna és az ispotály. Mivel a soproni polgároknak ezeket is át kellett venniük, a johanniták tehát a közbeeső időben, 1346 és 1349 között hagyták el a várost.

A lovagok eltávozása után nem maradt más hátra Sopronban, csak egy-két betegápoló testvér. Ők a város gondozása alá került ispotályban tevékenykedtek még egy ideig, valamint egy pap testvér, aki az istentiszteletet végezte el a kápolnában, hiszen az ispotályt és a „középső” fürdőházat a város már ellátta.⁴⁵

A Szent János Lovagrend mintegy száz évig vezette az ispotályt, de ebből az időszakból csak az ispotály létezéséről vannak dokumentumok, a működésére, munkájára vonatkozó egyetlen konkrét adatunk sincsen.⁴⁶ Így az ispotály működésére csak bizonyos általános következtetéseink lehetnek.

A 13-14. században a soproni ispotályban fekvők egészségügyi ellátása és gondozása, gyógyszerelése, kezelése nem különbözhetett lényegesen a középkori Európában általánosan megszokottaktól. A középkori ispotályok számára fontos előírás volt a szegények gyakori megfürdése. A soproni johanniták rendtartásában is fontos lehetett lehetett ez, amit igazol az a körülmény, hogy legalább három fürdőszoba állott e célból rendelkezésre. Csak így értelmezhető ugyanis a „középső fürdőház” elnevezés. A nők bizonyosan külön fürödtek a férfaitól, ezért kifejezetten női fürdőszobáról is beszélnek a számadások.

Az ispotály későbbi, városi fennhatósága alatti időszakából tudjuk, milyen nagy fontosságú volt az ispotály lakóinak lelki, spirituális gondozása. Házy Jenő könyve tudósít arról, hogy „a főoltár előtt minden hétköznapon már korán reggel misét kellett mondani, amelyen az ispotály egész személyzete és összes szegényei, amennyiben nem voltak ágyhoz kötve, résztvettek. Ezeknek a reggeli szentmisének elmondása külön javadalomhoz volt kötve, amelyet reggeli misealapítványnak neveztek. Az alapítvány tőkéje általános soproni szokás szerint ki volt adva kamatra a soproni polgároknak. Ennek legelső emlékével 1399-ben találkozunk és a későbbi évtizedekből még több adóslevelet ismerünk.”⁴⁷

⁴³ Házy Jenő: *i.m.* 150-171.

⁴⁴ Majorossy Judit: *i.m.* 218-233.

⁴⁵ Mollay Károly: *i.m.*

⁴⁶ Házy Jenő: *i.m.*, 132-134, 150-171.

⁴⁷ Házy Jenő: *u.o.*

Felhasznált források:

- Egerváryné dr., Fangler Katalin: *Gondoskodás Sopron öreg és szegény lakosairól (XIII. század - XX. század kezdete)*. Sopron, Tudományos Szakmai Konferencia Sopron, 1995., w3.sopron.hu/intranet/idosek/idoskor23.htm

- Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus tertius. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. 238-240.

- Házi Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete* (Győregyházmegye multjából, IV. szám, 1. rész), Sopron, Székely és Társa Nyomdája, 1939. 132-134, 150-171.

- Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében. *Soproni Szemle* (2003) 3. 218-233.

- Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám 1217–1564. *Soproni Szemle* (1991) 2. 97-121, <http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1991-XLV-2.pdf>

4. Boisce (Bojišće, Dalmácia, ma Horvátország), Szent Péter rendház és ispotály (1184/86-tól a templomosoké – 1320 körül: a johannitáké – 1453 után)

Boisce johannita ispotályáról kevés adattal rendelkezünk. Az Adriai-tenger partjánál, a nónai (Nin) püspökségben található boiscei konventet először a 12. század végén említik okleveleink.⁴⁸ Maga a nónai püspök adományozta nekik 1184-ben az itteni első birtokukat, a boiscei Szent Péter templomot, ahol azután a keresztesek – nehéz eldönteni, hogy templomosok-e vagy johanniták – felépítették ispotályukat.

A püspök adományát 1186-ban *III. Orbán pápa* erősítette meg, mégpedig a rend előjárójának, *Máténak* a kérelmére. A pápa oltalmába vette a boiscei Szent Péter-ispotályt minden tartozékával együtt (egy templommal és egy *palatium*nak nevezett épülettel, amely valószínűleg a rendház lehetett).⁴⁹

Orbán pápa „*Szent Péter ispotálybéli Máté rektornak és keresztes testvéreinek*” címzett levele alapján nem lehet eldönteni, melyik keresztes rendnek volt címezve, egyaránt lehetett a templomosoké vagy a johannitáké (*cruciferi militie Templi*, vagy *cruciferi hospitalis s. Johannis Jerosolimitani*). Smičiklas a templomosokénak tekintette ezt a bojišćei épületet, Kukuljevich és mások a szövegben megemlített „*hospitalis*” alapján arra következtettek, hogy itt a johannitákról van szó.⁵⁰

Vrána templomos rendházának és várának közelsége miatt valószínűbb, hogy ez is templomos birtok és kórház lehetett a 13. században – ebben az esetben viszont ez volt az egyet-

⁴⁸ Stossek Balázs: A templomosok Magyarországon, In: Laszlovsky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor kiadó, 2006. 187.

⁴⁹ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*. VI., 97. Pest, MTA, P1864.: („Urbanus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Matthaeo Rectori et fratribus Cruciferariis Hospitalis Sancti Petri Boicae, ... et praefatum hospitale Sancti Petri de Boisce cum omnibus, quae in praesentiarum juste et canonice possidet, aut in futurum concessione Pontificum, largitione Regum vel Principum, oblatione fidelium, seu aliis justis modis praestante Domino poterit adipisci, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus... (Farlati Illyricum Sacrum IV. köt. 216. l.)”).

⁵⁰ Dobronić, Lejla: *A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai*. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. A mű eredeti címe: Lejla Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. <http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hrlovagrendek.htm>

len olyan templomos konvent a Magyar és Horvát Királyság területén, amelynek ispotálya is volt! A templomosok egy másik ismert oklevele, amelyet éppen Boiscében adtak ki 1217-ben⁵¹, megemlíti a települést: „*La casa nostra in san Pietro de Boischie*” („*Házunk a boischiei Szent Péterben*”) megjelöléssel illeti Pontio de Croce testvér, a templomosok Magyar és Szlavón királyságbéli alázatos mestere („*Fra Pontio della Croce humile maestro della militia de Tempio per Ungaria et Sclavonia*”). Pontio della Croce a király helyettese volt, amíg II. András király keresztes háborúba távozott. Kétségtelen, hogy a templomosok mesterének, aki akkoriban Boiscében tartózkodott, tudnia kellett, hogy Boisce az ő rendjének a birtoka.

A későbbiekben Boisce nem szerepel többet a forrásokban, a 14. század első felében bizonyosan a johannitáké lett a többi templomos rendházzal együtt.⁵² A 15. században azon birtokok közé sorolták, amelyek Vránához tartoztak (*Possessiones spectant castro Avrene*), ahogy az a zárai kataszter-összeírásban áll.⁵³

Boiscét (Bojišće) ma Kula Atlagić településsel azonosítják. A kicsiny Szent Péter-templom közelében lévő Kula Atlagić faluban van egy kút, amit ma is Apátok kútjának neveznek. A falu még 1453-ban a Boišća nevet viselte: *villa Boyscha*, a török uralom alatt kapta a Kula Atlagić nevet.⁵⁴

Felhasznált források:

- Dobronić, Lejla: *A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai*. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. A mű eredeti címe: Lejla Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. <http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hrlovagrendek.htm>

- Pray, Georgius: *Historia Regum Hungariae*. Budae, 1801. I. 205.

- Stossek Balázs: A templomosok Magyarországon, In: Laszlovsky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik*. Máriabesnyő- Gödöllő, Attraktor kiadó, 2006. 187.

- Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*. VI., 97, Pest, MTA, 1864.

5. Győr, rendház, fürdő és feltételezett ispotály (13. század eleje – 1550/1559)

Győr esetében nem kétséges a rendház és a templom fennállása, de az ispotállal kapcsolatban bizonytalanok az adatok. Hunyadi Zsolt újabb összefoglaló munkáiban az ispotály meglétét megkérdőjelezi. Más szerzők (pl. Bedy, Reiszig, Róka) viszont igazoltnak látják az ispotály létezését.

Ha az írott források nem is bizonyítják egyértelműen, hogy a johanniták Győrött valóban működtettek ispotályt, néhány tény azonban emellett szól. Győr a Szentföld felé tartó, hazánkon áthaladó zarándokút egyik fontos állomása volt. A Szent János Lovagrendnek

⁵¹ Pray, Georgius: *Historia Regum Hungariae*, Budae, 1801. I. 205.

⁵² Stossek Balázs: A templomosok Magyarországon, In: Laszlovsky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): *i.m.* 187.

⁵³ Antoljak, Stj.: *Zadarski katastik 15. stoljeća* (Zára 15. századi katasztere), Zágráb, Starina JAZU 42, 1949. 390.

⁵⁴ Dobronić, Lejla: *i.m.*

– eredeti céljuknak megfelelően – az volt a törekvése, hogy lehetőség szerint minél több *xenodochiumot* tartson fenn és működtessen. Emellett azt is tudjuk, a rend Győrött egy fürdőt is birtokolt, s egy fürdő megléte nemcsak bevételi forrást jelentett, hanem igen gyakran ispotály is csatlakozott hozzá.

A győri johanniták letelepedéséről is kevés dokumentumunk van. A rendház alapítója nem ismert, alapításának ideje a 13. század első éveire esik. *III. Ince* pápának a győri és veszprémi püspökökhöz intézett rendeletéből kikövetkeztethetjük, hogy 1209-ben már fennállott. 1216-tól már írott adataink is vannak róla, ekkor *Pethe mester* volt a főnöke. Az erődítmény jellegű templom és ispotály (?) a mai Nádorváros végén, a Királyföld alsó szélén, Kisbaráti felé állt. A Királyföldből kihasított kis területet „*Jánospap országa*”-nak hívták a győriek, a határjárási okmányok pedig *keresztes barátok majorjának* nevezték.⁵⁵

Győrött nyilvános fürdője is volt a rendháznak, amint azt egyik 1238-as oklevelünk megemlíti: „*Item concessimus eidem domui quaedam balnea in Ieurino sita, super terram, quae quondam fuit castrum*” („*Valamint átengedünk ugyanennek a rendháznak bizonyos győri fürdőket azon a földön, amely valaha erőd volt.*)⁵⁶ A fürdő kútjának forrásvizét még a 20. században is használták az Apáca utcai nyilvános gőz- és kád-fürdőben.⁵⁷

Királyaink több ízben is támogatták a győri johannitákat. *II. András* király 1228-ban a koronára szállt Kóny györmegyei falut, amely azelőtt a templomos lovagoké volt, szabadosaival együtt a János-lovagok győri házának adományozta.

A Szent János Lovagrend is kifejezte hűségét a Magyar Királysághoz. 1242-ben a tatárjárást követően *IV. Bélának* Győrt vissza kellett foglalnia *Frigyes* osztrák hercegtől. Ebben a magyar seregben győri johanniták is szolgáltak.

1463–1511 között *Keszői Simon* volt a „menedékház főnöke”. *Mátyás* király 1486-ban látogatta meg a rend győri preceptóriáját és templomát. Amikor látta szegénységüket, birtokkal ajándékozta meg őket, Kóny falut pedig örök időre felmentette minden királyi adó alól. Emellett kikötötte, hogy a rend templomában hetenként egy szentmisét mondjanak érte és királyutódaiért. *II. Lajos* király 1520-ban *Baráti Mátyás* vránai perjel kérésére, akinek hatósága alá tartozott a győri ház, ezt az okmányt megerősítette.

1512–1516 között *Zabady Miklós* volt a győri ház és feltételezett ispotály elöljárója, aki egyúttal a székesfehérvári és a Szent Erzsébetről nevezett esztergomi praeceptorátusnak főnöki tisztét is betöltötte. A ház talán utolsó főnöke volt *Velykey Márk* győri kanonok. A kónyi birtokkal, mint a rendház *egyetlen tagja* (!) maga rendelkezett, és 1550-ben bérbe adta. 1559-ben a lovagok győri birtokait *Márk győri nagyprépost* bírta, ekkorra tehát már bizonyosan megszűnt a johanniták önálló háza. 1559–1560-ban *szebeni Listhy Sebestyén* már csak címét viselte a praeceptorátusnak *Oláh Miklós* érsek adományaként. 1560 után a Johannita Rend itteni magisterének még a címével sem találkozunk okiratainkban.⁵⁸

⁵⁵ Bedy Vince: *Győr katolikus vallásos életének múltja* (Győregyházmegye múltjából. V. szám), Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1939. 41-43.

⁵⁶ Fejér, Georgius: *i.m.* 101-111

⁵⁷ Bedy Vince: *i.m.* 41-43.

⁵⁸ Bedy Vince: *uo.*

Miután Rodosz szigetét II. Szulejmán török császár 1522-ben elfoglalta, a johanniták veszteségei hazánkban is érezhetőek voltak. A győri jánoslovagok a 16. század derekán hagyták el házukat, birtokaik mások kezére jutottak.⁵⁹

Az ispotály Székesfehérvár eleste után még fennállott, de a 16. század közepén feltételezhetően Esztergomba költöztették át. Győrött csak papok maradtak, akik lelkipásztori munkát végeztek a templomban.⁶⁰ Erre utal a templom melletti temető, amelybe valószínűleg saját jobbágyaikat temették el.⁶¹

Az 1566-ban támadt nagy tűzvész a rendházat is elpusztította.⁶² 1554-ben Ferdinánd király Győr mellett lebontatott egy megrongált templomot a vár megerősítésére. Ez a templom egyes források szerint a János-lovagok temploma volt.⁶³ Mások szerint a romok még 1592-ben láthatók voltak.⁶⁴

Felhasznált források:

- Bedy Vince: *Győr katolikus vallásos életének múltja* (Győregyházmegye múltjából. V. szám), Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1939. 41-43.

- Csóka Gáspár: A szerzetesrendek szerepe Győr tudományos, oktatási és kulturális életében, www.vleveltar.gyor.hu/csoka.htm

- Dr. Petz Aladár: Győr sz. kir. város Szentháromság közkórházának múltja és jelene 1749-1928, Győregyházmegyei Alap Műintézete, Győr (Budapest), 1929, 9-10.

- Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 387.

- Rupp Jakob: *Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre...*, I. kötet. Az esztergami egyház-tartomány. Pest, Eggenberger, 1870. 427-429.

6. Ljuba (Ljubač, Dalmácia, Horvátország) vár, rendház és feltételezett ispotály (1205 előtt – 15. sz. eleje?)

A johanniták Ljubai rendházáról a legtöbb adatot *Lelja Dobronić* gyűjtötte össze kutatásai során, adatait részletes irodalommal támasztva alá.⁶⁵

Ljuba neve oklevelekben már a 13. század elején felbukkan. II. András király 1205-ben rendezte Nóna (Nin) vára földjeinek határát, s az oklevél említi: „*excepta tamen possessione castri Lubey que est hospitalis sancti Johannis*” („*kivéve Lubej várának birtokát, mely a Szent János ispotályosokhoz tartozik*”). IV. Béla, amikor 1242 májusában megnövelte Zára városának territóriumát, abból kivette az ispotályosok jubili föld-

⁵⁹ Rupp Jakob: *Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre, I. kötet. Az esztergami egyház-tartomány*. Pest, Eggenberger, 187., 427-429.

⁶⁰ Csóka Gáspár: A szerzetesrendek szerepe Győr tudományos, oktatási és kulturális életében, www.vleveltar.gyor.hu/csoka.htm

⁶¹ Bedy Vince: *uo.*

⁶² Reiszig Ede: *i.m.* 387.

⁶³ Bedy Vince: *uo.*

⁶⁴ Koller, Ep. Quinqueecl. VI., 357. Cit.: Reiszig Ede: *i.m.* 387.; és Dr. Petz Aladár: *Győr sz. kir. város Szentháromság közkórházának múltja és jelene 1749-1928*. Győr (Bp.), Győregyházmegyei Alap Műintézete, 1929. 9-10.

⁶⁵ Dobronić, Lelja: *i.m.*

jét („*terram Jubil que est Hospitaliorum*”). Az 1243-as esztendőben újból megerősítették Nóna vára területének határait: „*Excepta tamen possessione castri Lubey que est hospitalis sancti Joannis*”. A közeli Vrána ekkor még a templomosok székhelye volt.

Az 1350-es esztendőből származik a ljubai praeceptorátussal, ill. praeceptorral kapcsolatos híradás: „*frater Jacobus de Redertrio, perceptor Lubal(ensis) ordinis s. Joannis Hierosolimitani*”. Praeceptornak csak azt nevezték, aki lovagi rendháznak volt a rendfőnöke, ezért vitathatatlan, hogy Ljubában a johannitáknak rendházuk is volt, nem csak váruk (ez utóbbinak előjárója a *castellanus* volt).

Egy 15. századi zárai kataszter, különválasztva Vrána birtokaitól, „*castri seu loci Gliube districtus Jadre*” jövedelméről beszél, bizonyítva, hogy a johanniták itteni székhelye önálló volt, és nem képezte részét a vránai vár birtokainak. 1409-ben Közép-Dalmácia Velence birtokába került, egy évszázaddal később pedig a törökök foglalták el és pusztították el a vidéket, Ljubát is.

Ljuba vára négyszögletes volt, erős falakkal övezve. Belső udvarán még számos épület maradványa figyelhető meg, magán a hegyfokon pedig egy háromhajós bazilika maradványai vannak. Ezen a helyen rusztikusan megmunkált sírkövek maradványai is találhatók. További régészeti feltárásoknak kell pontosítani a johanniták rendházának és templomának alaprajzát, valamint az egyes épületek funkcióját. Egyelőre csak feltételezhetjük a vár területén ispotály meglétét, a ljubai johanniták ispotályának régészeti igazolása még várat magára. A hatalmas, középkori ljubai erőd a ma Ljubljánának nevezett hegyfokon, közvetlenül a tenger fölött, egy 85 méteres magaslaton áll. Stratégiai fontosságú, hogy a tengerpart mellett fekszik, és minden valószínűség szerint saját kikötővel rendelkezett. A viszonylag közeli Zára jelentős kikötőjével együtt a Szentföld felé történő hajózási útvonalhoz tartozott. Noha jelenleg bizonyíték nincsen rá, a magyar-szlavón johannita rendtartomány egyetlen tengerparti, kikötővel bíró praeceptorátusát nehezen képzelhetjük el valamilyen xenodochium nélkül. Hazai szerzők is feltételezik, hogy a johanniták ljubai rendháza rendelkezhetett ispotályllyal.⁶⁶

Felhasznált források:

- Dobronić, Lejla: *A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai*. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. <http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hrlovagrendek.htm>. A mű eredeti címe: Lejla Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984.

- Majorossy, Judit and Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary, In: *Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit* = *Hospitals and institutional care in medieval and early modern Europe*. herausg.: Martin Scheutz et al., Wien, R. Oldenburg Verlag, 2008. 409-454.

⁶⁶ Hunyadi Zsolt erre vonatkozó véleményét idézi: Majorossy, Judit and Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary, In: *Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit* = *Hospitals and institutional care in medieval and early modern Europe*. herausg.: Martin Scheutz et al., Wien, R. Oldenburg Verlag, 2008. 409-454.

7. Vrána (Aurana, Vrana, Horvátország) vár, rendház és feltételezhető ispotály (1165-től templomos – 1328 körül: a johannitáké – 1392)

A 14. század közepétől egyik legfontosabb johannita központ a Horvátországban lévő, a tengerparti Biográdhoz közeli Vrána (*Aurana*) volt.

Már a 11. században állt itt egy Szent Györgyről nevezett kolostor (*monasterium beati Gregorii quod Vrana vocatur*), amelyben bencések éltek. A horvát uralkodó, *Dmitar Zvonimir*; 1076-os megkoronázásának alkalmával minden ingó és ingatlan vagyonával, értékes kincstárával, odaadományozta a pápai legátusnak, illetve a Szentszéknak. Pontosan nem ismert, mikor jutott a kolostor a templomosok birtokába. Az szinte biztos, hogy a római pápa adományozta nekik, mivel csak ő rendelkezhetett felőle. Fejér György a kolostorok időrendi összeírásában, az 1165-ös évnél, az alábbi adatot említi, igaz a forrás megjelölése nélkül: „*Praeceptoratus Templariorum sancti Gregorii in Wrana, alias Aurania*”.

1169-ben már bizonyosan a templomosok kezén volt a kolostor, és a várral együtt egészen a rend 1312-es megszüntetéséig az egyik jelentős birtokuk maradt. A templariusok uralma alatt egy négy saroktoronyos, erős vár épült, ami az idők során tovább bővült.⁶⁷

Pray György szerint a johanniták Vránát és a környező birtokokat nem közvetlenül a templomos rend feloszlata (1312) után szerezték meg, hanem azok előbb *Károly Róbert* kincstárához kerültek. Ez így maradt egészen a fia, *Nagy Lajos* király uralkodásáig, aki a század negyvenes éveiben, 1345-ben adta oda a johannitáknak Vránát és a Ravni kotari tájegységbe eső birtokait. Miután Nagy Lajos király a vránai perjel fennhatósága alá rendelte az összes magyarországi lovagházat 1345-ben, a vár a magyarországi *Szent János Lovagrend* központjává vált. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Vrána lett a magyar-szlavón rendtartomány székhelye – bár ez nem jelenti azt, hogy a perjeleknek mindig Vrána volt az állandó tartózkodási helye. (Gyakran előfordult, hogy a magyar perjelség előjárói más-más rendházakban tartózkodtak, pl. Gyánton, Bélán, Csurgón, Pakracon vagy Gorán.)

A következő ötven év Vrána hatalmának legnagyobb korszaka, amikor országos jelentőségű események színhelye volt. A várban szervezte 1383-ban *Palizsnyai János* vránai perjel, *Durazzói Kis Károly*, *Pál zágrábi püspök* és *Horváti Iván* horvát bán és erdélyi vajda az *Erzsébet* királynő és leánya, *Mária* elleni összeesküvést. Ennek a véres összeesküvésnek a célja az volt, hogy Durazzói Kis Károly legyen Magyarország királya.

Vrána 1392-ig volt a Johannita Rend tulajdonában. *Tvrko* bosnyák király, majd *László* nápolyi király foglalta el, végül 1409-ben a Velencei Köztársaság birtokába került. A magyarországi johannita perjelek azonban továbbra is viselték a „vránai” címet.^{68 69}

Vrána nagy kiterjedésű romjai az egykori praeceptoratus hajdani nagyságát mutatják. Okleveles, ill. régészeti bizonyítékok nem állnak jelenleg rendelkezésünkre, így csak valószínűsíthetjük, hogy egykor ispotálya is volt. Alig elképzelhető ugyanis, hogy a Szent János Lovagrend 14. századi magyarországi központjában, a magyar-szlavón rendtartomány (provincia) székhelyén ne lett volna ispotály. Az odaérkező, valószínűleg

⁶⁷ Dobroniç:, Lejla: *i.m.*

⁶⁸ Hunyadi Zsolt: *i.m.* 195-208.

⁶⁹ Dobroniç:, Lejla: *i.m.*

jelentős számú látogató (rendtagok, zarándokok, utazók) számára – a rend szellemének megfelelően – fenn kellett tartaniuk egy külvilág felé nyitott ispotályt (*xenodochiumot*) a rendtagok számára fenntartott *infirmarium* mellett.

Csak remélhető, hogy a közeljövőben előkerülnek bizonyítékok ennek a kérdésnek az eldöntésére.

Felhasznált források:

- Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: *Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik*. szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2006. 195-208.

- Dobronić:., Lejla *A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai*. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. A mű eredeti címe: Lejla Dobronić: Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkrallaca u Hrvatskoj. Zagreb, JAZU, 1984. <http://jupiter.elte.hu/aacikke/334hrlovagrendek.htm>

LÍVIA KÖLNEI, M.A.

art historian

Semmelweis Museum, Library and Archives
for the History of Medicine, Budapest
kolneilivia@semmelweis.museum.hu

PÉTER VARJASSY, M.D.

family physician

varjassy@gmail.com

SUMMARY

The Order of Saint John was founded in Jerusalem in the year 1113. First the order cared for pilgrims in the Holy Town, later on however pilgrims were provided by the order with an armed escort as well. The Order founded many hospitals throughout Europe along the pilgrimage routes leading to the Holy Land. These hospitals served later as models for other hospitals and hospices. The knights of the Order run some hospitals in the Kingdom of Hungary as well. Authors attempted to collect details regarding these institutions. According to recently discovered data similar hospitals worked at least in four Hungarian cities. These are as follow: *Székesfehérvár* (Domus Hospitalis Ecclesiae Beati Regis Stephani de Alba, 1165/66–1543), *Esztergom* (uniquely there were two hospitals in this town: domus Hospitalis Sancte Crucis de Strigonio, ca. 1230–1595 and domus Hospitalis beate Elisabeth de Strigonio, ca. 1404–1543), *Sopron* (domus Hospitalis S. Ioannis de Ierusalem, ca. 1250–1346/49), and *Boisce* (hospitale Sancti Petri de Boisce, ca. 1320–1545). Probably there were hospitals in three other Hungarian towns as well, namely in *Győr* (in early 13th century–1550/59), *Ljuba* (ca. 1205–in early 15th century), and *Vrana* (ca. 1328–1392). In Hungary the Order however played primarily a political role, its charitable activities were less notable.

